

szen nem világos számára, hogy hol húzódik a határ „a nyomtatvány eleje és vége hiányzik”, a „nagyon csonka példány” és a „fragmentum” megjelölésű csoportok között. A katalógus magas színvonalú elkészítéséhez igénybe vették a nemzetközi szakirodalom jelentős részét, így az idézett művek több száz tételt tartalmazó jegyzéke (XXIII–LX. l.), amely 1987-ig terjed, akár bibliográfiaként is használható a 16. századi nyomtatványokkal foglalkozók számára. Természetesen nem lehet kifogásolni, csak sajnálni az összefüggő német nyelvterületen az ebben a korszakban készített kiadványok nagy jegyzékének (VD 16) a katalógus munkálatainak lezárását követően megjelent köteteknek hiányát. Talán ezért is maradt ki teljesen a hasonló olasz vállalkozás (*Le edizioni italiane del XVI. secolo*) még 1985-ben megjelent első kötete.

A könyvismertetések egyik közismert feladata, hogy nagy büszkén kipécézzén – e katalógus esetében az adatok sok-sok tízezrei közül – egy-egy hibának tűnő esetet. Kár, hogy a gondosan elkülönített, egymástól eltérő kiadások megkülönböztető sajátosságairól a kötet használója – akárcsak ezt a recenziók sora által kifogásolt VD 16 esetében – nem nyer tudomást (A 36–37, E 458–459 stb.). A közelebről meg nem nevezett címlapváltozatok (pl. E 789–791) külön tételszámot kaptak, míg az előszóvariánsok (pl. C 527) nem. Nem világos tehát, hogy hol húzódik az önálló bibliográfiai egység fogalmának határa.

Megemlíthető „Bellarmino, Roberto” esete (B 193–203), akit a római egyház már több mint fél évszázada szentté avatott. Őt azóta a könyvtári katalógusok – így pl. a British Library is – keresztneven és a „szent” megjelöléssel regisztrálják. Nem látszik teljesen következetesnek a szerzői nevek latin, ill. nemzeti formájának alkalmazása. A görögül írók mind eredeti névformájukban, latin betűkre átírva szerepelnek, igényesen megkülönböztetve egymástól az ómegát az omikrontól és az étát az epszilontól: pl. Aristotelés. Ennek következtében azután jelentősebb eltérések is mutatkoznak a megszokott latinus formáktól (pl. Aktuarios, Jóannés – Aisópos – Aieneias Gazaios – Ailianos Taktikos). Más, nem latin betűkkel írók neve esetében már nem ilyen világos és egyértelmű a helyzet. A héber és arab szerzőknél hol az eredeti (pl. al-Khayāt, Abu' Ali Yahyā ibn Ghalīb és nem Albohali), hol pedig a latinus névalak az elfogadott (pl. Albubather és nem Abu Bakr ibn al-Khasil, al-Kharashī). Miután a katalógus szerkesztési nyelve a latin, amely egyben a 16. századi európai tudományosság nemzetközi nyelve is volt, elképzelhető lett volna minden nem latin betűkkel

írt szerző névformáját egységesen a közismert és leggyakrabban használt, latinizált alakban közölni. De bizonytalanság tapasztalható a latin betűkkel írt szerzőknél is a latin, ill. a nemzeti névalak használata terén, amihez a családi és keresztnév közötti nyelvi ellentmondás járul (pl. Abstemius, Lorenzo – Agrippa, Heinrich Cornelius – Adraensens, Adrian).

A szerzői nevek körüli egyetlenség gondot jelent az OSzK mostani katalógusával megindított országos vállalkozás számára, amely éppen erre támaszkodva kívánja a hazai egyházi és világi közgyűjteményekben őrzött 15–16. századi nyomtatványok példányait leírva lelőhelyenként elkészíteni. Az egységes szempontok pedig rendkívül fontosak, hogy a külön-külön összeállításra kerülő katalógusok adatai számítógéppel országos nyilvántartásként folyamatosan összesíthetőek legyenek. A most ismertetett kiadvány a fenti néhány és nem is mindig az érdemet közvetlenül érintő megjegyzéstől függetlenül hatalmas támaszt jelent, hiszen a többi hazai könyvtárban őrzött régi nyomtatványok jelentős százaléka az OSzK-ban is megtalálható. A most publikált adatok (terjedelem, bibliográfiai hivatkozás stb.) rendkívül hasznos kiindulópontot jelentenek az országban folyó munkálatokhoz.

Kimagaslóan nagy értéke az új kiadványnak, hogy a hazai 16. századi könyvvállomány mintegy egynegyedét immár bibliográfiailag alaposan feltárva közkinccsé teszi a hazai és külföldi érdeklődők számára. Ezzel hazánkban a régi nyomtatványok terén nemzetközileg már eddig is elért és sokak által nagyra értékelt eredményeit jelentős mértékben tovább öregbítette. Köszönet érte mindenkinek, aki e jelentős alkotás létrejöttében közreműködött.

BORSA GEDEON

Keveházi Katalin–Monok István: Régi könyveink és kézirataink katalógusai. XVI. századi könyvek. Szeged, 1986. (Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Bibliothecaria. Tomus IX. Fasciculus 3.) — **Ojtozi Eszter: A debreceni Egyetemi Könyvtár külföldi antikvári és possessoraik.** Debrecen, 1989. (Régi tiszántúli könyvtárak 6.) — **Kósáné Horváth Mária: A kecskeméti Piarista Rendház XVI. századi könyvei.** Szeged, 1990. (Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Bibliothecaria. Tomus X. Fasciculus 4.)

Köztudott, hogy történelmünk „viharos századaiból” sajnálatosan kevés fennmaradt tárgyi emlék és dokumentum áll rendelkezésünkre, éppen ezért külön is öröndetes, hogy több helyen többen is felismerték, hogy a könyvtárakban szunnyadó régi értékes nyomtatványok vallatóra fogása, a bennük őrzött és máig továbbhagyományozott információk feltárása, rendszerezése és publikálása elengedhetetlen feladat.

Nem a magyar nemzeti múlt érdekes és értékes műveinek tartalmi elemzéséről, jelentőségük összehasonlító vizsgálatáról van ezúttal szó. Hiszen az a különböző diszciplinák művelőinek feladata kell legyen. A könyvtörténet-sz. filológusnak a tartalmi elemzőkkel szemben, de sok esetben azoknak is értékes és érdekes adatokat szolgáltatva, adott gyűjtemény vagy gyűjteményrész kötetének az igényes és részletes leírása a főfeladata e munka során. A bibliográfiai leírás és regisztrálás túlmenően az egyes példányok autopszia alapján történő leírása áll a vizsgálatások közép-pontjában. Számot kell adni arról, hogy a könyv mikor ki(k)nek a tulajdonában volt, milyen nyelvű és korú és jellegű bejegyzéseket tartalmaz, milyen kötésben és milyen állapotban van jelenleg. Röviden ezek azok az információk, amelyek egy régi könyv kézbevételekor az adott példányból kiolvashatók.

Az 1601 előtt megjelent, hazai gyűjteményekben őrzött nyomtatványok illetén szempontok szerinti leírása kezdődött meg az Országos Széchényi Könyvtár Régi Magyarországi Nyomtatványok Bibliográfiai Szerkesztőségének szakmai felügyelete és irányítása alatt az 1980-as évek derekán. Tervünk az, hogy az egyes gyűjtemények lelkes és szakértő gárdájának a bevonásával feltárt adatokat ők publikálnák, majd a munka végén az így megjelent katalóguskötetek adatait kumulálánánk.

E komplex könyvtörténeti kutatás ésszerű és sürgető voltát igazolja, hogy e program kidolgozásakor már folyt az országban hasonló jellegű munka. Ezek eredményeként üdvözölhattük először 1986-ban Keveházi Katalin és Monok István munkáját, 1989-ben látott napvilágot Ojtozi Eszter katalógusa. Nemrég jelent meg katalógus a kecskeméti Piarista Rendház 16. századi könyveiről.

A Kolozsvárról Szegedre áttelepült Tudományegyetem 1921-ben alapított Egyetemi Könyvtárának régi anyaga az idők folyamán lassan növekedett. Az 1949–1952 közötti években, a népkönyvtári elosztó hálózaton keresztül jutott nagyobb könyvgyűjteményhez, ill. a budapesti nagykönyvtárak duplumaiból, fölpéldányaiból gyarapodott. Régi könyvek között éppen ezért igen sok a cson-

ka, töredékes példány. A könyvtörténeti tanulmányaiból, publikációiból is jól ismert szerzőpárosnak éppen ezért sokszor a művek azonosításával is sok gondja lehetett. De feladatukat a fellelhető és szóba jöhető szakirodalom segítségével jól oldották meg. A könyvtár 283 db 16. századi nyomtatványának jellegzetességeit a következő szempontok figyelembevételével adták közre.

A szerzői abc-be sorolt művek címlapját a technikai lehetőségekhez mérten betűhíven igyekeztek visszaadni. Még a sorvégeket is jelölték, de természetesen éltek az ésszerűség diktálta kihagyásokkal is (titulusok, idézetek). A szerzők nevét latinos formában, ill. a nyomtatvány nyelvén közölték. A címlapleírást az impresszum és a terjedelem adatai követik, rétmegjelöléssel. Ezután áll a kötésre vonatkozó rövid megjegyzés a kötés anyagáról és a kötet állapotáról. A példányban található kéziratos bejegyzések külön egységként szerepelnek a kötetben való előfordulásuk sorrendjében. Ennek a résznek a megszerkesztésébe sikerült mindazokat a szempontokat belesűríteniük, amelyek az olvasóban felvetődhetnek: vagyis betűhíven, a rövidítések feloldásával közölték a possessorbejegyzéseket. Ha datálatlanok voltak, mindig meghatározták a beírás korát századra. Mindig megjelölték, hogy a bejegyzés a könyv melyik lapján található. Ha a bejegyzés szignálatlan volt, akkor a bejegyzés tényét rögzítették.

A leírást bibliográfiai hivatkozások teszik teljessé. Ha a tárgyalt mű kolligátumkötetben foglal helyet, minden esetben utaltak a kolligátum első tagjára, ahol az egész kötet állapotleírására vonatkozó adatokat részletezték.

A feltáró munkát precíz alapossággal, minden részletre kiterjedő figyelemmel végezte el a szerzőpáros. Lelkesítette őket, hogy e viszonylag kis gyűjteményben is akadtak érdekes meglepetések. Így Thurzó György, Apafi Mihály vagy Georg Buchholz történetíró egy-egy kötetét is regisztrálhatták. Bízunk benne, hogy ha az egész országban sikerül megvalósítani az 1601 előtti nyomtatványok hasonló mélységű feltárását, még további possessorok emelkednek ki a névtelenségéből, hiszen szét-szóródott olvasmányaikat végre alkalmunk lesz együtt látni.

A szegedi katalógust öt mutató teszi jól használhatóvá. Ezek a következők: nyomda- és nyomdászmutató, a címléírásban szereplő nevek mutatója, a bejegyzésekben szereplő nevek mutatója, címszavak mutatója és tárgymutató. Kár, hogy a bejegyzésekre vonatkozó nyelvi és tárgyi mutató nem készült, de ezekről sokszor a tételleírásokból sem tudunk meg közelebbit. Pl. a 261. tételként

leírt Kempis-kötet hátsó szennylapján olvasható négy lapnyi szignálatlan 18. századi bejegyzésről jó volna tudni, milyen témájú; vagy érdekes lett volna külön is kiemelni, hogy a Telegdi-kötetekben szereplő bejegyzések magyar nyelvűek-e.

A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem könyvtára hasonlóképpen fiatal intézmény – alapítási éve: 1916 –, amelynek régi könyvei egyfelől a nagyállományban, másfelől különgyűjteményben foglalnak helyet. Ojtozi Eszter vállalkozott arra, hogy igényes katalógusban publikálja a könyvtár 16. századi külföldi antikváit, possessoraikkal együtt. Tulajdonképpen Czellárné Csiba Judit munkáját folytatta. Gondos és alapos feltáró munkája során 478 mű leírását készítette el Ojtozi Eszter. A szegedi könyvtárosokhoz hasonlóan rögzítette az egyes példányok jellemzőit, de miként katalógusának címéből kiderül, ő a kötések leírását nem tekintette céljának.

A szerzők nevét ő is a latin névalakban közölte, de a cím betűhű jelöléséről s a sorvégek jelöléséről lemondott. Eljárását a magunk részéről egyáltalán nem kifogásoljuk. Azt viszont már igen, hogy az impresszumatokat követő terjedelemmegjelölés végén a könyvek formátumát a modern könyvek leírásában szokásos cm-mérettel jellemezte.

A mai jelzet és a mű bibliográfiai azonosítása(i) után következnek a könyv possessorai. Ojtozi Eszter a szegedi könyvtárosokkal ellentétben kronológiai sorrendben közölte őket. Nem jelölte viszont meg a bejegyzések előfordulásának a helyét és a datálatlan bejegyzéseket a tételleírásban nem kötötte szöveghez, amint azt Kevehely és Monok katalógusa tette. Ez utóbbi hiányosságot némileg pótolhatja az olvasó, sok esetben ugyanis a rendkívül jól használható possessor-mutató segítségével azonosíthatóvá és időhöz is köthetővé válnak a kérdéses személyek. Külön egységként szerepelnek a bejegyzésekre vonatkozó adatok. Ezek nyelvet és tartalmi jellemzését, sőt néhány esetben teljes szövegét is megtalálhatjuk a leírásban.

A kötethez a címben előforduló nevek mutatója, külön nyomdahely és nyomdászmutató járul. E két utóbbit nyugodtan össze lehetett volna vonni. A raktári számok mutatója azért örvendtes, mivel csak itt és a possessormutatóban találkoznak össze a kolligátumkötetek tagjai. Érdekes – mint mindig – a debreceni régi külföldi könyvanyagról készített időrendi mutató.

A katalógus készítése során a legnehezebb munka kétségtelenül a possessorok azonosítása volt.

Ojtozi Eszter ennek érdekében igen tiszteltreméltóan széles körű forráskutatást végzett.

Kiderül ez a possessorok azonosításához használt irodalomjegyzékéből és az előbb már méltatott possessormutatóból. Ehhez külön áttekintés csatlakozik az exlibrisokról, supralibrosokról, donatio-dedicatiókban előforduló személyekről is. Ugyan külön áttekintés hívja fel a figyelmet azokra a könyvekre, amelyekben hosszabb bejegyzés található, de a bejegyzések nyelvi és tartalmi jellegére vonatkozóan sajnos itt sincs mutató. Pedig biztosan akad majd olyan használója e katalógusnak, akinek érdekes lenne kézbevennie azt a 31. tételtként leírt kötetet, amelyben reformátorokra vonatkozó gúnyversek olvashatók; mást a magyar nyelvű bejegyzések érdekelhetnek, amelyekre szerencsésen a tételleírásokban mindig történik külön utalás (pl. 287, 288, 289, 338, stb.); s nem biztos, hogy az orvostörténeész az egész katalógust végigolvassa és rátalál a 338. tétel azon megjegyzésére, amely az e kötetben fellelhető latin és magyar nyelvű receptekre hívja fel a figyelmet. Ráadásul e könyv címlapja még a katalógus végén közölt képek között sem szerepel, miként a fentebb említett 31. számúé, amelyre leglább e kép felhívja a figyelmet.

A debreceni Egyetemi Könyvtár régi külföldi anyagának egykori possessorai között is sok híres személyiség van. Sőt fény derült az ide került tatai kapucinusok tulajdonát képező művek korábbi birtokosaira is. Szegeden is őriznek egy Lívius-kötetet, amely sok Debrecenben feltárt kötethez hasonlóan Munkácsi István nagyszombati jogtudoré volt előzőleg, és utána került Tatára (149. tétel). Ojtozi Eszter kutatásai szerint a közvetítő Eszterházy József volt (Bevezetés 12.). Ilyen és ehhez hasonló összefonódások felismerésére ad lehetőséget a possessor kutatás, ami egyben az ismertetett katalógusszerkesztők áldozatos, nagy szakértelemmel és lelkesedéssel folytatott feltáró munkájának eredményességét is jelzi. Remélhetőleg nem fejezték be ezirányú munkájukat, és ezután is vállalkoznak könyvtárak más állományrészeinek, ill. a környezetükben lévő gyűjtemények (tanszéki könyvtárak, egyházi gyűjtemények) régi köteteteinek átnézésére és jellegzetességeik regisztrálására. Fenti megjegyzéseinket csupán néhány további ötletnek szántuk munkájuk még eredményesebb és komplexebb folytatására.

Ennek a kívánatos együttműködésnek a gyümölcse a kecskeméti Piarista Rendház Könyvtárának 16. századi nyomtatványairól készített összeállítás. Kósáné Horváth Mária 67 itt őrzött kötet leírását adja közre. A katalógus szerkezete, a leírások szisztemája lényegében a szegedi Egyetemi Könyvtár katalógusszerkesztőinek az elveit köve-

ti: betűhű és részletes címléírás; kötésre vonatkozó adatok; az előfordulási helyek sorrendjében a kötetben található bejegyzések. Kár, hogy ezekről az elvekről és a régi könyvekkel foglalkozók számára egyértelmű rövidítések feloldásáról nem kap eligazítást az olvasó. Miként azt is sajnáljuk, hogy a bejegyzések korát sem tünteti fel mindig a leírás (pl. 6, 19, 31. tétel). Tisztában vagyunk azzal, hogy sokszor ez a legnehezebb feladat, de akkor is jó lett volna mint meghatározhatatlanul regisztrálni a meghatározhatatlan korú bejegyzéseket! A kötet végén három mutató található: nyomda- és nyomdászmutató, a címekben előforduló nevek mutatója és a bejegyzésekben található nevek mutatója. Feltűnő, milyen sok a csonka, sérült és címlap nélküli nyomtatvány e gyűjteményben is.

P. VÁSÁRHELYI JUDIT

Szabó Ferenc: A békési Drechsel nyomda történetének vázlata 1895–1920. — Petőcz Károly: Drechsel Géza nyomdájának mintakönyve. Békéscsaba–Gyoma, 1989. 64 p. + 216 ábra

Ballagi Aladár nevezetes nyomdászattörténete szerint 1877 végén 248 tipográfia működött az akkori határokon belül (51 Budapesten, 198 vidéken). A húszezer lakosnál többet számláló települések közül csak Békés, Cegléd és Nagykőrös nem rendelkezett nyomdával. A következő évtizedben azonban Békésen egymás után több is létesült, közöttük a Drechsel-nyomda.

Az osztrák származású bárófamilia útja akár modellnek is felfogható hazai viszonylatban. A kezdetben hatalmas birtokkal rendelkező család vagyona lassan szétaprózódott, sőt a harmadik-negyedik nemzedék könnyelmű tagjai kezén jó részt elűszott. A 19. század második felében már megyei tisztségviselők (csendbiztos, rendőrkapitány), de tekintélyük révén így is a mezőváros dzsentri rétegéhez tartoztak, és a rokoni-baráti szálak segítségével megszerzett állások biztosították a megélhetést és a felszínen maradtak.

A békési Drechsel-nyomda tulajdonosának életútja a hasonló méretű vagy kisebb műhelyek gazdáinak pályájához képest elsősorban azért egyedi, mert az alapító, báró Drechsel Géza sohasem szerzett nyomdász képzettségét, sohasem dolgozott nyomdában. Idővel nyilván elsajátította mindazt, ami a megrendelőkkel való tárgyaláshoz, az újságyszerkesztéshez nélkülözhetetlen ismeretnek számított. A mindössze két kéziszedővel, egy tanulóval és két nyomdagéppel dolgozó üzem gazdasági ügyeit bizonyára maga a tulajdonos intézte.

Nincs adatunk arra, hogy a szükséges tőkét honnan szerezte, mint ahogy arról sincs, milyen cégektől vásárolta a gépeket, a betűkészleteket, a berendezést. A nyomda iratanyaga ugyanis nem maradt fenn, így csak közvetett úton nyerhetünk adatokat a nyomda történetére vonatkozóan: a megye, illetve az ország többi nyomdájával foglalkozó szakmai vagy nyomdai kiadványokból, közigazgatási és ipartestületi iratokból, nem utolsósorban pedig a békési nyomda ma rendelkezésünkre álló munkáiból, főként a rendszeresen előállított naplárakból, iskolai értesítőkből, napilapokból. Folyamatos üzemtörténet megírására nem vállalkozhatott a szerző, akit különben elsősorban évtizedes levéltárosi foglalkozása tett csak képessé a hézagok összeállítására. Alapjában véve a kérészeletű kis nyomdák működését túlnyomó részben csak így közelítheti meg az utókor.

Az 1895 nyara körüli üzemindulást a Drechsel-nyomda első nevezetesebb kiadványa bizonyítja minden kétséget kizáróan. A nevezetes békési zendülés verses krónikája mindössze nyolc oldalnyi terjedelmű. Az ismeretlen, nyilván helyi rímfaragó dőcögő verssorai azonban jó szolgálatot tettek nyomdatörténetünknek.

A hirdetésekben befolyó összegek számottevőek voltak. Az évkönyvek, ipartestületi jegyzőkönyvek (Drechsel Géza volt hosszú időn át az ipartestület elnöke!), helyi levelezőlapok, gyászjelentések, báli meghívók, közigazgatási és pénzügyi nyomtatványok, iskolai könyvek és füzetek állandó jövedelmet biztosítottak ugyan, de folyamatos munkát csak a hírlapok jelentettek. A példányszámról mindössze annyit tudunk, hogy 1911-ben a *Békési Lapok* egy-egy alkalommal 260 példányban kerültek ki a sajtó alól, a *Békési Hírlap* 1914 márciusi példányszáma 500 volt. A fellendülés bizonyítéka, hogy a tulajdonos 1912/13 körül az addigi gőzerővel működtetett üzemet „motorerőre” alakította át, amit benzin hajtott. Talán ez a befektetés rendítette meg a nyomda anyagi helyzetét, de a csődhöz a világháború is hozzájárult. Az egyre nehezebbé váló megélhetés miatt a lakosság lemondta az újságokat, s ezáltal a nyomda folyamatos üzemeltetése lehetetlenné vált. A békési főszolgabíró iktatókönyve szerint 1920 februárjában hivatalosan is bejelentették a megszűnést.

Különös szint jelent *A Betű és körzet minták Br. Drechsel Géza könyvnyomdájában, Békésen* címet viselő, megjelenési idő nélküli mintakönyv, melyet Petőcz Károly dolgozott fel.

A századforduló vidéki nyomdáinak változatos igényeket kellett kielégíteni. A betűválaszték, az ornamentika-, a vignetta- és a jelkészlet éppen